

AUKSĖ KAPOČIŪTĖ

Vilniaus dailės akademija

MENO FORMŲ IR SIMBOLIŲ DIFUZIJA KAIP XX a. MENOTYROS TRANSFORMACIJŲ PAŽINIMO RAKTAS

The Diffusion of Artistic Forms and Symbols as a Key
of Understanding the Transformations of 20th Century Art Criticism

SUMMARY

The article analyzes the most influential tendencies in the art criticism of the second part of the 19th century and 20th century. It shows how the diffusion of artistic forms and symbols transformed the principles of Western art criticism. The narrowness of Eurocentric approaches gradually became apparent, and so the new comparativist art criticism developed a new strategy and methods of inquiry.

SANTRAUKA

Straipsnyje tiriamas meno formų ir simbolių difuzijos poveikis klasikinės Vakarų menotyros principų transformacijai. Remiantis įtakingiausių XIX a. antrosios pusės ir XX a. menotyros tendencijų analize jame parodoma, kaip menotyrinėje mintyje ryškėjo eurocentrinių nuostatų ribotumo suvokimas ir sklaida naujos galingos komparatyvistinės menotyros, kuri esmiškai pakeitė Vakarų menotyros ideologines nuostatas, tyrinėjimo strategijas ir metodus.

MENOTYRINIAI TEKSTAI ĮTVIRTINĘ KLASIKINĮ GRAIKŲ IR RENESANSO MENO IDEALĄ

Visai Vakarų kultūros humanistikai totalinio teksto. Atsigręždami į meno istorijos ištakas beveik visada prisimena-

RAKTAŽODŽIAI: komparatyvistinė menotyra, eurocentrizmas, rasizmas, meno formų ir simbolių difuzija.
KEY WORDS: comparativist art criticism, Euro centrism, racism, diffusion of artistic forms and symbols.

me Giorgio Vasari *Le Vite (Gyvenimų aprašymai)*, išleistas 1550, papildytas variantas – 1568, pirmą tekstą, pakankamai plačiai ir nuosekliai pasakojantį istoriją apie vizualiuosius menus. Vasari nustatė pagrindines taisykles, kuriomis meno istorija kaip disciplina vadovavosi mažiausiai du šimtus metų. Pagrindiniai šio požiūrio elementai gali būti sugrupuoti pagal antraštes *connoisseurship* ir *humanizmo*, abi jų teikė pagrindinį dėmesį genijaus vaidmeniui ir individualiems dailininko, skulptoriaus ar architekto pasiekimams. Šis *connoisseurship* apėmė sprendimų darymą remiantis meninkų kūrinių kokybe dėl atribucijos ir sprendimus, ar jie gali atitikti didžiųjų meno kūrinių kanoną. Kokybė buvo nustatoma pagal natūralumo laipsnį arba vaizdavime pasiektoje iliuzijoje, idealaus grožio samprata. Menininkų, mokyklų, laikotarpių stiliaus ir įtakų tarp jų nustatymui.²²

Vėliau Švietimo laikotarpiu labai svarbų vaidmenį meno istorijos tolesnei raidai turėjo Johanna Joachimas Winckelmannas, Baumgarteno mokinys, istorinės vokiečių meno filosofijos pradininkas ir pirmasis reikšmingas meno istorikas bei teoretikas. Winckelmanno pasaulėžiūra formuojasi tuomet, kai Prancūzijoje ir kitose Europos šalyse plūsteli nauja žavėjimosi antikos menu banga. Išleides veikalus *Mintys apie graikų tapybos ir skulptūros mėgdžiojimą kūriniuose* (1754 m.), kiek vėliau – *Paaiškinimai mintims apie graikų tapybos ir skulptūros mėgdžiojimą kūriniuose*, jis tampa pripažintu neoklasicizmo teoretiku. Juose suformuluotos pagrindinės būsimosios Winckelmanno

konceptijos idėjos. „Senovės graikų meną Winckelmannas skelbia absoliučiu idealu, aukščiausiu *par excellence* laisvo žmogaus siekių pasireiškimu.“²³ 1764 m. jo išleista *Senovės meno istorija* – pirmoji mokslinė meno istorija. Winckelmanno meno filosofija ir ypač „helenomanija“ padarė įtaką daugumai Vokietijos mastytojų: J. Herderiui, W. Von Humboldtui, F. Schlegeliui, G. W. F. Hegeliui, G. E. Lessingui, J. W. Goethe'ui, J. K. F. Hölderlinui, Novaliui, J. Burckhardtui.

Švietimo amžius, įtvirtinęs gausybę ir šiandien gerbtinų humanistinių idealų, įtvirtino ir pagarbą antikai bei Renesansui. Šis požiūris ilgam įtvirtino meno istorijoje dalinį meno istorijos matymą, kai visuotinė meno istorija prasidėdavo antikinės Graikijos meno pasiekimais.

Turbūt kiekvienas bandymas naujai pažvelgti į Renesansą prasideda nuo Jakobo Burckhardto *Civilization of the Renaissance in Italy* (1860). Ši knyga kartu su Micheletto, Ruskino ir Taine'o raštais įtvirtina Renesansą kaip centrinę meno istorijos discipliną. „Dar daugiau, disciplinoje Italijos menui Burckhardto, Micheletto, Ruskino ir kitų suteiktas normatyvinis statusas atliko katalikės vaidmenį kelių kartų meno istorijos revizionistų raštuose.“²⁴ „Stilius“ Burckhardtui buvo vienas esmingiausių meno parametrų visose jo raiškos formose. Todėl meno raidos istorija virsta stilių raidos istorija.²⁵ O meną Burckhardtas galutinai įtvirtina kaip išskirtinį fenomeną kultūrologinėje analizėje, kadangi meną traktavo kaip savotišką civilizacijos veidrodį.²⁶ Burckhardto Italijos Renesanso kultūros formuluotė buvo transformuota vėlesnių

meno istorikų, kurie vadovavosi Burchardo modeliui, kuris susiejo nacionalinę identitetą atitinkamai su šiuolaikinių nacionalinių valstybių sienomis. Devyniolikto amžiaus mokslininkai savo idėjas apie kolektyvinį tapatumą neretai išsakydavo rasiškomis kategorijomis.

Burchardo menotyros tradicijoje turime aiškiai išreikštą hierarchinę nuostatą. Viena vertus, jis suformavo menotyroje labai stiprų vertybinį požiūrį, meno etalonu laikanti Antikinės Graikijos ir Italijos Renesanso meną. Ši išskirtinė metodologinė kryptis itin stipri Panofsky darbuose. Antra vertus, Burchardo tradicijai priskiriamas ir siekis įtvirtinti hierarchiškai vertybinį požiūrį į meną įvedant takoskyrą tarp aukštojo ir žemojo meno. Trečia, Burchardtas yra Darvino amžininkas ir evoliucionizmo idėjos iš gamtos mokslų Burchardo tekstų dėka patenka ir į meno istoriją teigiant meno vystymąsi nuo paprastų iki rafinuotų ar abstrahuotų jo formų. Taigi nenuostabu, kad menotyros tyrinėjimuose ilgam įsi-

tvirtina Antikos meno etalonai bei Renesanso meno pavyzdžiai. „Viena vertus, meno istorija yra vis dar giliai apgaubta Švietimo nustatyto vertinimo plano *nacionalinių kultūrų* pagal tam tikrus bruožus. Kita vertus, meno istorikai vis dar išipareigoję Švietėjiškame plane vertinti *meną* kaip visuotinai žmogišką *aukščiausių dvasinių lygių*“²⁷ – pastebi Farago.

Nacionalinės savivokos samprata formavosi kartu su modernia meno istorija. Farago teigia, „(...) devyniolikto amžiuje susiformavusios *tautos* ar *nacionalinės dvasios* sampratos, apjungusios šešiolikto amžiaus sąvokas apie laiką, geografiją ir kultūrą su devyniolikto amžiaus kolonializmo, rasės ir tautinės valstybės politika, vis dar tebeveikia mūsų suvokimą. Humanistinio judėjimo tarptautinis pobūdis buvo nepaisytas Renesanso studijose visų pirma todėl, kad šiaurės ir centrinės Europos mokslininkai devyniolikto amžiaus istorinei medžiagai primetė savo nacionalinės kultūros sampratą.“²⁸

ESTETIKOS BEI MENO FILOSOFIJOS IDĖJŲ RAIDOS ĮTAKA KLASIKINĖS MENOTYROS NUOSTATOMS

Dabartinėje Vakarų meno istorijoje, estetikoje, meno filosofijoje, meno kritikoje, nors dauguma jų šalininkų garsiai deklaruoja atsiribojimą nuo senų mitologemų, tikrovėje vis dar išlieka gausu iš *klasikinio periodo paveldėtų eurocentristinių ir netgi rasiščių stereotipų*. Praeitis ir tradicija neišvengiamai veikia dabartį ir ne tik geriausiai šios įtakos aspektais. Poklasikinėje meno istorijoje išliko ryškūs banguojančios XIX a. antrosios

pusės ir XX a. pradžios įvairių humanitarinių ir gamtos mokslų raidos išpauzdai; iki šiol jaučiamas Darvino evoliucinės, antropologų, orientalistų, civilizacijos teoretikų, sociologų, psichologinės estetikos ir kitų humanistikos sričių mokymų ir koncepcijų poveikis.

Klasikinės menotyros raidai Georgas Hegelis (1770–1831) neabejotinai turėjo didžiulį poveikį. Jo įvadinė estetikos paskaitų dalis yra vienas brandžiausių ir

konceptualiausių XIX a. pirmosios pusės menotyros tekstų. Vokiečių filosofas, plėtodamas Jenos romantikų ir Friedricho Schellingo menotyros idėjas, suteikė joms konceptualų ir sistemingą pavidalą. Tačiau skirtingai nei jo pirmtakams, patyrusiems galingą „romantinio orientalizmo“ idėjų įtaką, Hegelio heleenomanijos tradicijos paveiktuose darbuose meno istorijos samprata įgauna vienpusišką eurocentristinę interpretaciją. Savo trijų epochinių meno istorijos formų raidos koncepcija Hegelis formavo eurocentrines klasikinės menotyros nuostatas, kadangi jis traktavo *graikų klasikinį meną kaip amžiną ir neprilygstatmą idealą*. Istorinėje meno raidoje pagal idėjos ir formos santykius Hegelis išskyrė tris pagrindines istorines meno raidos formas: *simbolinę, klasikinę ir romantinę*. Simbolinę, kurioje viešpatauja forma, jis sutapatino su Artimųjų Rytų ir Egipto architektūra, kurioje, jo požiūriu, viešpatauja forma. Klasikinę susiejo su graikų romėnų skulptūra, kurią traktavo kaip formos ir idėjos harmoniją. Ir pagaliau išskyrė romantinę meno formą, kurią sutapatino su krikščionišku-germanišku menu. Jam, anot Hegelio, būdingas idėjos vyravimas, kuris akivaizdus romantinėje poezijoje, muzikoje ir tapyboje.

Anot W. Eugene Kleinbauerio, Hegelis „buvo pirmas Vakarų mąstytojas, kuris meno istorines perspektyvas nudriekė į Rytų meną kaip visumą, ir tokiu būdu atsiskleidė jo dialektinio metodo silpnumas, nepaisant to, tai tapo svarbiu indėliu į meno istoriografiją.“²⁹ Tačiau Hegelio žvilgsnis į Rytus, kaip liudija jo *Istorijos filosofija*, buvo labai tendencingas ir vienpusiškas. Ko vertas jo programi-

nis teiginys, kad kuo arčiau mes iš Rytų judame į Vakarų, tuo daugiau šiame kelyje regime dvasios. Siekiant būti objektyvesniems reikia pripažinti, kad eurocentrizmo ideologas Hegelis buvo ne vienintelis, kuris, galima sakyti, ir „pridėjo“, ir „atėmė“, t.y. vienu atžvilgiu plėtė menotyros ribas, o kitu jas siaurino, kaip matome iš ankščiau pateiktų citatų. Iš tiesų, būtų gana paprasta, jei galima būtų griežtai sudėlioti menotyrininkus į dvi lentynėles – vieniems būtų skirta griežta „eurocentristų“ etiketė, kitiems „transkultūrinės“ ar komparatyvistinės menotyros šalininko etiketė.

Moderni meno istorija patyrė stiprų darvinizmo poveikį, sąmoningai ar ne, daugelis meno istorikų buvo paveikti išpareigojimo surikiuoti nedatuotus artefaktus chronologine tvarka. Jie ieškojo išsigelbėjimo mažiau ar daugiau išreikštame evoliucionizme, kurio reikalavo pažangą sureikšminusios vis didesnį populiarumą įgavusios evoliucinės teorijos. Daugelis meno tyrinėtojų analizavusių istorinės meno raidos procesus buvo įsitikinę, kad istoriškai išsikristalizavusių meno formų supaprastinimas ar perdėjimas yra vėlesnis meno formų raidos reiškinys nei tos pačios temos mitinis atvaizdas.

Būtent evoliucionistiniai požiūriai padėjo Vakarų akademinės menotyros pasaulyje galutinai įsitvirtinti pagrindiniams meno istorijos periodizavimo principams, kurie talpina savy tiesinės evoliucinės raidos idėją nuo paprasto, primityvaus iki sudėtingo, tobulo, intelektualaus. „Aš priverstas pripažinti, kad didelė dalis šiuolaikinės meno istorijos yra pavaldi evoliucijos koncepcijai“.

jai,“ – 1989 m. rašė Kleinbaueris.³⁰ Pasak Kleinbauerio, supratimas, kad menas ir kitos kultūros formos irgi vystėsi iš paprastų į sudėtingas formas, yra iš esmės aristoteliškas. Šie požiūriai buvo gyvi viduramžių ir Renesanso epochose, o pirmą kartą sistemingai peržiūrėti buvo tik XVIII a. pab. ir XIX a. įtakojami atsinaujinusio susidomėjimo biologija. Hegelio evoliucijos koncepcija labiausiai paveikė Vokietijos ir Rusijos mokslinį mastymą, o Darvino koncepcija, išdėstyta knygoje *Origin of Species* (1859) teigė, kad visos gyvenimo formos yra genetiškai nenutrūkstamos ir visas gyvenimas yra vientisas procesas, kuriame formos nuolat atsiranda, bręsta ir miršta. O iš Kanto tiesinės evoliucijos modelio dingo lokaliniai skirtumai, neeuropinės kultūros galėjo būti įtrauktos tik jaunesnių partnerių teisėmis, kaip senovinių ar viduramžiškų Europos jau praeitų vystymosi stadijų.³¹

Priėmę pažangios evoliucijos ir linijinio tęstinumo koncepcijas, meno istorikai tyrinėjo meno kūrinis individualiai jų laikinoje sekoje ir galėjo paaiškinti santykį istoriškai toje sekoje (t.y. stilistiškai) nurodydami į perėjimus, kurie atsiradavo tarp nežymių variacijų kaip ir palaipsnių modifikacijų esančių sekoje. „Meno istorikui darvinizmas buvo reikšmingas; atrodė jis supaprastino jo užduotį. Kai kam taip yra iki šiol.“³² Evoliucionistinio ir iš jo išplaukiančio rasistinio mąstymo išpaudai menotyrimame diskurse netiesiogiai aptinkami ir tokių autorių tekstuose, kurie kai kuriais savo aspektais, ar netgi visuminiu teigiamu požiūriu teisėtai laikomi atstovaujanciais naują metodologinį požiūrį menotyroje.

Visiškai akivaizdu, kad Vakarų klasikinėje menotyroje tvirtas pozicijas užėmė Winckelmano, Hegelio, Burckhardto ir Wölfflino nubrėžta eurocentrinė klasikinio Vakarų meno idealų įtvirtinimo pakraipa arba tiksliau išsireiškus tradicija, kuri puikiai atsispindi pagrindiniuose akademinuose menotyros centruose Paryžiuje, Vienoje, Berlyne, Miunchene, Romoje, Londone, kur pagrindinis dėmesys buvo skiriamas antikos ir Vakarų renesansinio meno studijoms.

„Meno istorijos“, kaip specialybės, o ir kaip disciplininės bendrijos, pavadinimas yra dar siauresnis. Šis žodis nėra aliuzija – kaip iš pradžių norėtusi manyti – į visų laikų ir visų tautų meno istoriją, o kartu ir į jos aprašymą bei aiškinimą. Taip plačiai meno istorijos dalyko sritį norėjo matyti XVIII amžiaus švietėjai, pavyzdžiui, Johanas Herderis ir jo sekėjai Jenos romantikai. Jau XIX amžiuje „meno istorija“ asocijavosi su kelių pagrindinių Vakarų Europos kultūrinių centrų vaizduojamojo meno istorija, o Vokietijoje vėliau dar labiau apribota. Tuo metu, kai Prancūzijoje, o šiek tiek vėliau ir Amerikoje, tyrinėjimus buvo įtrauktas antikinis Graikijos ir Italijos menas, vokiškai kalbančiose šalyse susikoncentruota ties ta menine produkcija, kuri buvo sukurta po to, kai imperatorius Konstantinas pripažino krikščionybę valstybine religija.“³³

Vadinasi, XX a. pirmaisiais dešimtmečiais išsiskleidė ir vis didesnę įtaką įgavo nauja eurocentrinėms klasikinės menotyros nuostatoms oponuojanti *universalistinė* arba, tiksliau pasakius, *komparatyvistinė menotyros tendencija*. Tiesa,

reikia pripažinti, kad Prancūzijoje, Vokietijoje ir Austrijoje, kaip reakcija į viešpatavusią eurocentrinę tendenciją dar XIX a. antrojoje pusėje ryškėjo komparatyvistinės menotyros užuomazgos. Pradžioje tai buvo tik pavieniai mokslininkai, kurie neretai buvo traktuojami akademinės menotyros pasaulyje kaip keistuoliai ir „autsaideriai“. Tačiau ilgainiui tokių iškilių menotyrininkų kaip Eugene Viollet-le-Ducas, Carlas Schnaase'as, Franzas Theodoras Kugleris, Louis Courajodas, Aloisas Rieglis dėka ši pakraipa įgavo tokį akademinį statusą, su kuriuo jau nebeįmanoma buvo nesiskaityti. Neatsitiktinai ilgainiui ši komparatyvistinės menotyros pakraipa galingai išsiskleidė; jos nubrėžtuose rėmuose XX a. dirba gausus didžiųjų menotyrininkų būrys – Jozefas Strzygowski, Aby War-

burgas, Henri Focillonas, Jurgis Baltrušaitis, Ananda Coomaswamy, Titas Burckhardtas, Rudolfas Wittkoweris, Hidemichi Tanaka, Claire Farago, Deborah Howard ir daugelis kitų. Jų santykis su klasikinės menotyros tradicija įvairus: vieni natūraliai iš jos išaugo, kiti radikaliai ir principingai su ja konfrontavo, dar kiti nuosekliai žingsnis po žingsnio griovė eurocentrines klasikinės menotyros nuostatas. Šiandien, kaip liudija augantis susidomėjimas neeuropinėmis meno tradicijomis, lyginamosioms Rytų ir Vakarų meno studijoms, komparatyvistinių metodologijų ir tyrimų strategijų aktualėjimas bei gausėjančios literatūros srautas, komparatyvistinė menotyra yra viena vyraujančių ir perspektyviausių dabartinės menotyros pakraipų.

Literatūra ir nuorodos

- ²² Art History and its Methods. A Critical Anthology. Selection and commentary by Eric Fernie, 1995, p. 11.
- ²³ Antanas Andrijauskas. *Meno filosofija. XVIII–XX a. koncepcijų analizė.* – Vilnius: Mintis 1990, p. 30.
- ²⁴ Claire Farago. Vision Itself has Its History: Race, Nation, and Renaissance Art History // *Reframing the Renaissance. Visual Culture in Europe and Latin America 1450-1650.* Edited with an Introduction by Claire Farago. Yale University Press New Haven and London, 1995, p. 67.
- ²⁵ Antanas Andrijauskas. *Meno filosofija. XVIII–XX a. koncepcijų analizė.* – Vilnius: Mintis, 1990, p. 143.
- ²⁶ Antanas Andrijauskas. *Lyginamoji civilizacijos idėjų istorija.* – Vilnius: VDA leidykla, 2001, p. 177.
- ²⁷ Claire Farago. Vision Itself has Its History: Race, Nation, and Renaissance Art History // *Reframing the Renaissance. Visual Culture in Europe and Latin America 1450-1650.* Edited with an

- Introduction by Claire Farago. Yale University Press New Haven and London, 1995, p. 74.
- ²⁸ Ten pat, p. 71.
- ²⁹ Kleinbauer, W. Eugene. *Modern Perspectives in Western Art History. An Anthology of Twentieth-Century Writings on the Visual Arts.* Published by University of Toronto Press. Toronto Buffalo London in association with the Medieval Academy of America, 1989, p. 26.
- ³⁰ Ten pat, p. 18–19.
- ³¹ Григорий Померанц. *Выход из транса.* – Москва: Юрист, 1995, p. 284.
- ³² Kleinbauer, W. Eugene. *Modern Perspectives in Western Art History. An Anthology of Twentieth-Century Writings on the Visual Arts.* Published by University of Toronto Press. Toronto Buffalo London in association with the Medieval Academy of America, 1989, p. 19.
- ³³ *Meno istorijos įvadas.* Sud. Hans Belting, Heinrich Dilly, Wolfgang Kemp [et al.], iš vokiečių kalbos vertė Loreta Anilionytė. – Vilnius: Alma littera, 2002, p. 9.